

МІНІСТЭРСТВА АДУКАЦЫІ РЭСПУБЛІКІ БЕЛАРУСЬ

БЕЛАРУСКІ ВУЧЭБНА-МЕТАДЫЧНЫ ЦЭНТР

БЕЛАРУСКІ ДЗЯРЖАУНЫ УНІВЕРСІТЭТ

МІНСКІ ГАРАДСКІ ВЫКАНАУЧЫ КАМІТЭТ

Якуб Колас: ПРАБЛЕМЫ СЯРЭДНЯЙ І ВЫШЭЙШАЙ ШКОЛЫ

Матэрыялы Рэспубліканскай навукова-
метадычнай канферэнцыі, прысвечанай
110-й гадавіне з дня нараджэння Якуба Коласа

Мінск-1992

СУЧАСНАЕ АСЭНСАВАННЕ МЕТАДЫЧНЫХ ПАЛАЖЭННЯЎ
ЯКУБА КОЛАСА АДНОСНА НАВУЧАННЯ АРФАГРАФІІ

Арфаграфія уяўляе сабой сістэму, усе адзінкі якой (правілы аб напісанні слоў, арфаграмы і інш.) знаходзяцца ў цеснай сувязі. Арфаграфічная сістэма – складаная, і дзеля зручнасці яна вивучаецца не асобным раздзелам, а пранізвае увесь курс школьнага навучання мове. Як у праграме, так і ў падручніках па мове тэмы правапісу ўключаюцца ў іншыя раздзелы курса мовы і таму вивучаюцца часта з працяглымі часавымі інтэрваламі, але не ізалявана адна ад другой, дзякуючы гэтаму не выпадае з-пад увагі сістэма вивучаемага матэрыялу. Такая сувязь ажыццяўляецца пры дапамозе прынцыпаў, якія дзейнічаюць у гэтай сістэме. У беларускай арфаграфіі: у сістэме галосных – фанетычны прынцып (галосныя ў большасці выпадкаў пішуцца адпаведна беларускаму літаратурнаму вымаўленню); у сістэме зычных – фанематычны (супадае ў асноўным з марфалагічным). Такім чынам, мноства правіл напісання галосных і зычных маюць аснову, веданне якой садзейнічае больш трываламу запамінанню правіл.

Задачы навучання арфаграфіі абумоўлены ў першую чаргу тым, што веданне арфаграфічных правіл і ўменне правільна карыстацца імі на практыцы мае вялікае грамадскае значэнне. Сацыяльную ролю арфаграфіі ў свой час адзначыў Л. В. Щерба. Ён пісаў, што "арфаграфія – гэта выдатны сродак зносін мільёнаў людзей. Пісаць непісьменна – значыць зложываць часам людзей, да якіх мы адрасуемся, а таму зусім недапушчальна ў правільна арганізаваным грамадстве".¹

У "Методыцы роднае мовы" К. М. Міцкевіча (Якуба Коласа) пытанні арфаграфіі займаюць значнае месца. У гэтай працы разгляду прыёму і метадаў навучання арфаграфіі прысвечаны асобны раздзел. Якуб Колас вызначыў пяць прынцыпаў правапісу беларускай мовы: фанетычны, марфалагічны, прынцып традыцыі, напісання складаных слоў, напісання іншамоўных слоў. Такая разнастайнасць прынцыпаў, падкрэсліваў ён, стварае цяжкасці ў вивучэнні роднай мовы.

Якуб Колас прааналізаваў розныя падыходы да метадыкі арфаграфіі. Ён не згаджаўся з тымі педагогамі, якія лічылі найбольш эфектыўным механічнае засваенне правапісу. Якуб Колас паказаў у сваёй

¹ Щерба Л. В. Избр. работы по русскому языку. – М., 1957, с. 180.

працы, што пісьмова-рухавы, зрокавы і іншыя цэнтры мозга, якія удзельнічаюць у фарміраванні навыку правапісу, непарыўна звязаны. З часам гэтая сувязь удасканалваецца, становіцца больш трывалай. Адзначалася таксама вялікая роля арфаграфічных правіл, свядомае засваенне правапісу. "Па-першае, умённе дапамагаць пэўнае правіла правапісу на практыцы ў тым ці іншым выпадку ўжо ёсць некаторая работа. Па-другое, не ўсе словы могуць увайсці ў круг правапісных практыкаванняў вучня, каб можна было іх успрыняць зрокам і замацаваць іх правільнае напісанне."¹ У час, калі пісалася "Методыка роднае мовы", распаўсюджаным прыёмам навучання арфаграфіі было спісванне. Якуб Колас крытычна ставіўся да гэтага і лічыў справядлівай перасцярогу ў тым, што "механічнае спісванне будзе мець з погляду чыста педагагічнага адмоўнае значэнне, бо такая работа прытупляе здольнасць вучня."² Таму Якуб Колас прапанаваў праводзіць метанакіраваную арганізацыю спісвання, падтрымліваў ідэю Флэрава аб тым, што:

- 1) дзеці не павінны пісаць ніводнага слова, не прадстаўляючы таго, пра што яны пішуць;
- 2) пісьмо павінна весціся так, каб дзеці не рабілі памылак;
- 3) больш разгону для дзіцячай самадзейнасці."³

Адмоўна таксама ставіўся Якуб Колас да канаграфіі - такога віду навучання, калі на дошцы і ў сшытках запісваецца сумысля ўзятае слова з памылкай. Вучоны лічыў, што спісванне і канаграфія ўзаемазнішчаюцца. "...даючы дзецям сумысля няправільны тэкст, мы знішчаем тое, што хацелі дасягнуць спісваннем з правільнага тэксту."⁴ Некаторыя сучасныя метадысты сцвярджаюць, што, калі за аснову навучання прыняць свядомасць, то прымяненне канаграфіі прыносіць карысць. Канаграфія нібыта дазваляе вучню зразумець памылку на няправільным прыкладзе. На наш погляд, такі прыём навучання недапушчальны, бо запісаная памылка зафіксуецца ў зрокавай памяці

¹ Міцкевіч К. (Якуб Колас). Методыка роднае мовы. // 36. тв.: У І4-ці т.- Мн., 1976.- т. І2- С. 437.

² Тамсама. С. 448.

³ Тамсама. С. 452.

⁴ Тамсама. С. 444.

школьніка. Тое, што напісана на дошцы, павінна быць для вучня ўзо-
рам правапісу.

Такім чынам, Якуб Колас зусёды адстойваў тры метады, якія за-
бяспечвалі б не толькі высокае разумовае развіццё школьнікаў, але
і фарміраванне актыўнага творчага мыслення, здольнасць да самастой-
нага авалодання ведамі. Пры гэтым шмат увагі удзяляў Колас-педагог
актывізацыі і развіццю ўсіх працэсаў пазнаваўчай дзейнасці школь-
нікаў.

Асноўнае ў творчым метады Якуба Коласа -- цвёрдая, добра пра-
думаная настаўнікам сістэма пісьмовых работ па прынцыпу: ад больш
простых да больш складаных відаў -- пры актыўным удзеле ўсіх вуч-
няў пад кіраўніцтвам настаўніка.

Задачы навучання арфаграфіі на сучасным этапе вырашаюцца на
працягу ўсіх гадоў навучання дзяцей у школе, на ўсіх чатырох сама-
стойных этапах работы па арфаграфіі: першым (I-IV класы), другім
(V-VII класы), трэцім (VIII-IX класы), чацвёртым (X-XI класы).

Этапы цесна звязаны паміж сабой і паслядоўна зменьваюць адзін дру-
гога. На кожным з іх адпаведна зместу ставяцца свае задачы наву-
чання: у I-IV і V-VII класах -- спецыяльнае вывучэнне арфаграфіі;
у VIII-IX класах -- яе паўтарэнне пры вывучэнні сінтаксісу і пун-
ктуацыі; у X-XI класах -- замацаванне арфаграфічных уменняў і на-
выкаў у сувязі з пісьмовымі работамі па літаратуры, а таксама па-
глыбленая работа па арфаграфіі на факультатывных занятках.

Вядучым этапам у рабоце па арфаграфіі з'яўляецца другі (V-VII
класы). На гэтым этапе, па-першае, вывучаюцца асноўныя віды арфаг-
рам, якія сустракаюцца ў большасці агульнаўжывальных слоў; па-дру-
гое, фарміруюцца асновы арфаграфічнай пісьменнасці вучняў, якая
замацоўваецца на наступных двух этапах.

Данаму этапу работы папярэднічае пачатковы (I-IV класы). На
ім закладваецца база арфаграфічнай пісьменнасці, якая заключаецца
ца ва ўменні вучняў перадаваць на пісьме гукі літарамі. У той ці
іншай частцы слова, ужываць літару, якая не абазначае гука (ь),
пісаць словы асобна, а таксама ужываць вялікія літары ў элемен-
тарных выпадках. Арфаграфічная падрыхтоўка, атрыманая вучнямі ў
I-IV класах, замацоўваецца ў V-VII класах. Работа па арфаграфіі
ў гэтых класах пры вядомай аднолькавасці (фарміруюцца ўменні і
навыкі) істотна адрозніваецца ад папярэдняга этапу. Арфаграфія
тут разглядаецца як асобная сістэма, дэманструюцца яе сістэмныя

связі.

Етап навчання у VIII-IX класах характеризується тим, що вучні закончили уже у VII класі вивчення важливіх правил орфографії і новий матеріал на орфографії програма не прапануе. Аднак работа над орфографічними навикамі не можа спыніцца перш за ўсё таму, што ў трынаццаці-чатырнаццацігадовых падлеткаў, якія прысутнілі да сістэматычнага вивучэння асноў навук, бурна развіваюцца інтэлект і слоўніковы запас. Пісьмовая мова вучняў робіцца больш самастойнай, і нярэдка адваротным бокам бурнага развіцця моўнай самастойнасці выступае слабае развіццё або адсутнасць росту орфографічнай пісьменнасці. Гэта значыць, вучні забываюць элементарную тэорыю, якая вивучалася імі ў V-VII класах у выглядзе правіл правапісу і на аснове якой адбывалася фарміраванне орфографічных навикаў. Таму орфографічныя заняткі на даным этапе павінны мець абагульняючы і выбарачна-паўтаральны характар, каб "дапамагчы вучням найлепшым чынам усвядоміць тыя агульныя прыёмы, выкарыстанне якіх пры вырашэнні канкрэтных задач дае абагульненае веданне прадмета ў цэлым".¹

У навчанняі орфографіі выкарыстоўваюцца такія практыкаванні, як розныя віды спісвання, дыктанты, работа са слоўнікам, орфографічны разбор і інш.

Найбольш пашыранымі практыкаваннямі ў школе з'яўляюцца розныя віды спісвання.

Спісванне можа быць з гатомага тэксту. У такім выпадку яно з'яўляецца практыкаваннем механічнага характару, бо амаль не патрабуе ад вучня актыўнай работы і напружання думкі, а таму і не ўяўляе для яго цікавасці. Супраць такога спісвання ў свой час, як адзначалася вышэй, рэзка выступаў Якуб Колас. Практыка сучаснай школы таксама паказвае, што спісванне з гатомага тэксту з'яўляецца адным з самых малаэфектыўных прыёмаў навучання орфографіі на ўсіх этапах, за выключэннем толькі самых ранніх ступеняў у навучанні. "Удзельная вага такога роду практыкаванняў у шэрагу іншых у агульнай сістэме работы па орфографіі ўжо з II класа павінен паступова памяншацца, а да IV класа і ўвогуле звесціся да нуля".

¹Разумовская М.М. Заняття по орфографии в VII-VIII классах. -- Рус. яз. в школе, 1976, № 6, с.34.

²Текучев А.В. Методика русского языка в средней школе, с. 253.

Спісванне павінна быць усвядомленым. Менавіта такім яно з'яўляецца, калі суправаджаецца рознага роду граматычнымі і стылістычнымі заданнямі. Вялікая колькасць разнастайных практыкаванняў па арфаграфіі тыпу спісвання накіравана на замацаванне граматычных правіл і актывізацыю памяці вучняў. Важнейшай асаблівасцю такіх практыкаванняў з'яўляецца пэўная паслядоўнасць падачы.

I этап – практыкаванні на знаходжанне арфаграм. На гэтым этапе важна, каб вучні задумваліся над напісаннем слоў, шукалі патрэбную арфаграму.

II этап – практыкаванні, якія суправаджаюцца тлумачэннем, абгрунтаваннем напісанняў. Такія практыкаванні выпрацоўваюць умовы звязваць тэорыю з практыкай.

III этап – практыкаванні на дапісванне слоў, устаўку прапушчаных літар і інш. У працэсе работы такога роду умовы удасканальваюцца і перарастаюць у навыкі.

IV этап – практыкаванні на падбор уласных прыкладаў згодна ўзору. Яны дапамагаюць вучням перайсці ад аперывання "чужым" матэрыялам да уласных пошукаў арфаграфічных фактаў.

V этап – сінтэтычныя творчыя практыкаванні. Выкананне іх садзейнічае авалоданню арфаграфічна правільным пісьмом не толькі як сістэмай правіл, але і як важнейшым кампанентам пісьмовай мовы ў цэлым.

Такой можна ўявіць паслядоўнасць арфаграфічных практыкаванняў тыпу ўскладненага спісвання ў найбольш агульным выглядзе. Якой яна павінна быць пры навучанні асобным напісаннем і на розных этапах навучання, вырашаецца ў кожным выпадку канкрэтна. Але ўскладненне спісвання, бяспрэчна, неабходна паступова. Пры гэтым важна, каб безупынна развіваліся творчыя здольнасці вучняў, іх умовы бачыць праблему (чаму менавіта такое напісанне лічыцца правільным, а не іншае), якую ў ходзе калектыўнай гутаркі вырашае ўвесь клас, а настаўнік пацвярджае правільнасць рашэння. Трэба пастаянна памятаць, што ў адрыве ад жывой думкі, ад творчасці на ўроку арфаграфія становіцца сухой, цяжкай, а часам і непасільнай.

Неабходна ўлічваць і тое, што арфаграфічныя умовы і навыкі фарміруюцца на аснове сумеснага дзеяння ўсіх відаў правапіснай памяці: слыхавой, зрокавай, матарнай. Асабліва важна мець на ўвазе зрокавую памяць, якая мае перавагу ў большасці вучняў (прыблізна

у 75 працэнтаў). Таму патрэбна часцей звяртацца да практыкаванняў, накіраваных на графічнае выдзяленне арфаграм і умоў выбару правільных напісанняў.

Важна, каб вучні пастаянна карысталіся тымі навикамі і ўменнямі, якія набылі ў працэсе папярэдняга вывучэння арфаграфіі. Пры гэтым паўтарэнне набытых ведаў павінна мець сістэматычны характар. Вялікую ролю тут адгрываюць разнастайныя віды практыкаванняў.

Н.І. КОЛТЫШАВА (Гомель)

ІДЭІ НАЦЫЯНАЛЬНАГА Выхавання ў ТВОРЧАСЦІ

ЯКУБА КОЛАСА

У сувязі са складанымі працэсамі дэмакратызацыі ўсіх бакоў нашага жыцця, калі пастаўлена ў якасці першачарговай задача вярнуць чалавеку чалавечнасць, узняць яго на новую духоўную ступень, асаблівае значэнне набыла праблема нацыянальнага выхавання. "Дэмакратызацыя, гуманізацыя, дыферэнцыяцыя навучання -- такі курс абрала педагагічная грамадскасць рэспублікі. Міністэрства адкрыла шырокую дарогу наватарству, эксперыментам..."¹, -- канстатавалася на рэспубліканскім семінары-нарадзе работнікаў народнай адукацыі ў красавіку 1990 года і называліся этапы развіцця нацыянальнай школы, яе задачы і асаблівасці.

Але, на нашу думку, у той школе, якую мы так чакаем, усё павінна перабудавацца. Патрэбны карэнныя змены, бо традыцыйная сістэма навучання і выхавання не мае перспектывы. Само жыццё школы пераканала ў гэтым. Сёння ў школе павінен быць прынцыпова новы падыход да самой метадыкі ўрокаў, што ў канчатковым выніку павінна садзейнічаць развіццю ў дзяцей самастойнага творчага мыслення, імкнення да самаадукацыі.

І ў гэтай складанай рабоце метадыстам, настаўнікам рэспублікі вялікую дапамогу можа аказаць арыентацыя на багаты вопыт класіка нашай літаратуры, выдатнага настаўніка, педагога Якуба Коласа. Зварот сёння да яго метадычнай і педагагічнай спадчыны дапаможа не толькі больш глыбока зразумець наватарскія пошукі

¹Цыт. па арт.: Грамадства, школа і навучальна-выхаваўчы працэс. -- Беларуская мова і літаратура ў школе. 1990, № 6, С.3.